

Pathology of the Methods of Compensating Moral Damage in Iranian Positive Law

Rabi Elah Ghorbani¹, Ebrahim Moosavi², Jamshid Mirzaei³,
Firouz Ahmadi⁴

Abstract

Moral damage, as an injury to individuals' emotions, feelings, reputation, and mental-psychological integrity, nowadays constitutes a substantial portion of civil liability claims, and accordingly, this subject is of ever-increasing importance. Despite this necessity and notwithstanding existing legal capacities, the effectiveness of the methods of compensating such damage in Iranian positive law has not been demonstrated in a due and proper manner. In this regard, the present study, using a descriptive-analytical method and relying on library research and in-depth analysis, examines the pathology of the methods of compensating moral damage in Iranian positive law and addresses the fundamental challenges of the moral damage compensation system in Iran. The research findings indicate that, in the Iranian legal system, the concepts of moral damage and psychological damage are

1. PhD student in Private Law, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran

ghorbani.rabi@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Private Law, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran (Corresponding Author)

se.ebrahim.moosavi65@gmail.com

3. Assistant Professor, Department of Private Law, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran

mirzaei1348@yahoo.com

4. Assistant Professor, Department of Private Law, Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran

firoz.ahmady@gmail.com

considered identical in terms of conception and nature, which has led to the adoption of incorrect practices in the courts. Furthermore, the absence of the institution of “apology” as one of the most effective non-pecuniary means of redress constitutes one of the most significant challenges in compensating moral damage under Iranian law. In addition, the methods are beset by deficiencies such as the lack of objective criteria for the pecuniary valuation of damage, the impossibility of full restitution to the previous state, ambiguity in the mechanisms for securing satisfaction and restoring dignity, and finally, a conspicuous gap in compensatory justice - these are among the most important findings of the present research.

Based on the studies carried out in this field, the obtained results, and a thorough and comprehensive examination of the subject, this study, in order to move beyond the existing situation, proposes three academic and operational solutions with a judicial and legislative approach as follows: 1) Drafting a “Regulation on the Assessment of Moral Damage” with the assistance of all legal and judicial stakeholders in the country, based on the design of a table of qualitative harm indicators (including the duration of suffering, the social standing of the injured party, and the severity of the harm inflicted) so as to guide judicial discretion and prevent the issuance of conflicting judgments. 2) Establishing a restorative compensation process in the Criminal Procedure Code and amending Article 10 of the Civil Liability Act, in such a way as to vest judges with the necessary authority, knowledge, and awareness to, before ordering pecuniary compensation, include in the judgment the possibility of compelling the defendant to make a formal apology and to publish the judgment in the press as part of the discharge of obligations towards the injured party. 3) Designing and launching a Moral Damages Compensation Fund within the country’s judicial system, financed by a percentage of criminal monetary awards and fines, to guarantee compensatory justice for the injured party in cases of the judgment debtor’s insolvency or the impossibility of full compensation. The implementation of this important measure will move the moral damage compensation system away from its current passive state.

Keywords: Pathology, Compensation, Positive Law of Iran, Moral Damage, Judicial Precedent.

Introduction

Moral damage, defined as harm inflicted upon an individual's emotions, feelings, reputation, dignity, and psychological integrity, now constitutes a significant portion of civil liability claims. Despite the existing legal capacities within the Iranian legal system, the effectiveness of the methods for compensating such damage remains questionable and subject to serious doubt. The present study, while pathologizing the methods of compensating moral damage in Iranian positive law, analyzes the fundamental challenges in this field and provides scientific and operational solutions to remedy them.

In Iranian law, based on Article 10 of the Civil Liability Act and other relevant statutes, the methods of compensating moral damage can be enumerated in seven distinct categories: pecuniary compensation (payment of cash or indemnity); symbolic or nominal compensation; compulsory apology; publication of the judicial judgment; obtaining the victim's satisfaction; restoration of reputation; and restitution to the previous state. Each of these methods possesses specific foundations and conditions, yet in practice, all are confronted with obstacles and deficiencies that prevent the realization of the ultimate goal of compensation, namely, the complete healing of the injured party.

Discussions and Results

The research findings indicate that the pathologies affecting the methods of compensating moral damage can be classified at three distinct levels: first, the normative-legislative level; second, the procedural-judicial level; and third, the conceptual-substantive level.

At the normative-legislative level, the most significant pathology is the absence of a comprehensive and systematic criterion for measuring and monetarily valuing moral damage. Due to

its non-pecuniary nature and its intrinsic connection to emotions, reputation, and mental health, moral damage is not readily quantifiable. However, the lack of any objective criteria in the statutes and judicial practice has led to a divergence of judicial opinions and the issuance of judgments that are occasionally entirely inconsistent and, at times, negligible and unacceptable to the injured party. A second pathology at this level is the conversion of moral damage into money as the dominant approach. Because moral damage is non-pecuniary in nature, payment of cash fails to provide full healing, and this conversion is sometimes not only non-compensatory but also inflicts further distress. Iranian judicial practice often merely determines a negligible amount, while the injured party remains dissatisfied with this approach and does not see compensatory justice fulfilled.

At the procedural-judicial level, the ambiguity surrounding the implementation of the apology method - one of the most effective non-pecuniary means of redress - constitutes a fundamental challenge. Although Article 10 of the Civil Liability Act and Article 14 of the Code of Criminal Procedure have provided for compulsory apology, neither the statutes nor judicial practice have specified its form (whether oral, written, public, or private) or its enforcement guarantees. The Advisory Opinion of the Legal Department of the Judiciary, stating that “its manner is subject to the discretion of the court,” has in practice exacerbated the confusion among courts and impeded the standardization of judicial practice. Similarly, the ambiguity in the mechanism for obtaining the victim’s satisfaction, which Article 10 refers to as “any other appropriate means,” without offering an operational definition of “satisfaction” or criteria for its assessment, may lead to the violation of the parties’ rights and protraction of proceedings. With regard to the restoration of reputation, despite its rec-

ognition in the principles of the Constitution and various statutes, specific executive methods have not been developed, resulting in inconsistent judicial practice in this area.

At the conceptual-substantive level, the primary pathology is the lack of a clear distinction between “moral damage” (harm to reputation, dignity, and social standing) and “psychological damage” (well-recognized mental disorders such as post-traumatic stress disorder). This conceptual conflation in legal texts and judicial practice has led to instances where, for a severe psychological illness, only an apology is ordered, whereas for a simple insult, a substantial sum is awarded as damages. The second pathology is the impossibility of complete restitution to the previous state. It is highly unlikely that the existing methods can precisely restore the injured party to the condition prior to the harm. Therefore, employing the term “restoration” rather than “compensation” the latter implying full reparation is more congruent with the reality of this type of harm. The third pathology is the gap in compensatory justice in its true sense; the existing methods are often unilateral and court-centric, failing to center on the actual wishes and needs of the injured party. Many victims prefer to witness a public apology or restorative redress rather than receive a monetary sum, yet courts rarely take this approach into consideration. In addition to the aforementioned pathologies, the research has identified four structural and procedural gaps in Iran’s system of compensating moral damage: the absence of a specialized evaluation body utilizing forensic psychology; the absence of a coherent restorative process (mediation and face-to-face meetings) within the Code of Criminal Procedure; the absence of a support fund to ensure compensation in cases of the judgment debtor’s insolvency; and the absence of a comprehensive judicial directive that would articulate the objective criteria for selecting the method of

compensation, its implementation, and its enforcement guarantees.

Conclusion

In response to these pathologies and gaps, the present paper proposes three operational strategies along legislative, judicial-executive, and institutional dimensions:

In the legislative dimension, amending Article 10 of the Civil Liability Act and the relevant provisions of the Code of Criminal Procedure is essential. It is proposed that: first, the conceptual distinction between psychological damage and moral damage be clarified with independent evidentiary standards (requiring a forensic medical certificate for psychological damage and reputational-emotional criteria for moral damage). Second, the phrase “restoration of moral damage” should replace the word “compensation” in legal texts to align expectations with reality. Third, at least the minimum instances of effective apology (oral in open court, written with an official signature, publication in the very media through which the harm was caused) and their enforcement guarantees should be explicitly stipulated by law. Fourth, specific methods for restoring reputation, such as declaring innocence in national media or widely circulated newspapers, sending a letter of retraction to relevant authorities, publishing the judgment in the press, and establishing the right of reply, should be made legally mandatory.

In the judicial-executive dimension, the drafting of a “Regulation on the Assessment and Restoration of Moral Damage” by a joint working group of the Judiciary and the Psychology and Counseling Organization is the most crucial operational strategy. This regulation must encompass three parts: a table of qualitative harm indicators (including the duration of suffering, the scientific and social standing of the injured party, the severity of the

harm, the extent of media dissemination, and the degree of fault and motive of the wrongdoer), which, through a scoring system, provides a quantitative framework to guide judicial discretion and prevent conflicting judgments; a restorative process prior to a ruling for financial compensation, obligating the court, before determining the amount, to examine the possibility of a formal apology and publication of the judgment in the press and to include them in the verdict if deemed appropriate; and a flowchart for a specialized mediation process involving forensic psychology experts to genuinely assess the victim's inner satisfaction and the degree of healing obtained through non-pecuniary methods.

In the institutional dimension, the design and establishment of a "Moral Damages Compensation Fund" under the supervision of the Deputy for Social Affairs and Crime Prevention of the Judiciary is proposed. This fund, financed through a percentage of criminal monetary awards, fines, and proceeds from asset forfeiture, guarantees compensatory justice in cases of the judgment debtor's insolvency or the impossibility of full compensation by paying an amount to the injured party, and it can also cover the costs of psychotherapy and counseling for victims. The implementation of these strategies can move the moral damage compensation system away from its current passive state and contribute to a more comprehensive realization of restorative and compensatory justice.

آسیب‌شناسی روش‌های جبران خسارت معنوی در حقوق موضوعه ایران

ربیع اله قربانی^۱، ابراهیم موسوی^۲، جمشید میرزایی^۳، فیروز احمدی^۴

چکیده

خسارت معنوی به‌عنوان لطمه‌ای که بر عواطف، احساسات، آبرو و تمامیت روحی روانی اشخاص وارد می‌آید، امروزه بخش گسترده‌ای از دعاوی مسئولیت مدنی را به خود اختصاص داده است؛ این در حالی است که کارایی طرق جبران این خسارت در حقوق موضوعه ایران، به شکلی بایسته اثبات نشده است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و با تکیه بر مطالعه کتابخانه‌ای، ضمن آسیب‌شناسی روش‌های جبران خسارت معنوی، چالش‌های بنیادین نظام جبران این نوع خسارت را مورد نظر قرار می‌دهد. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که در نظام حقوقی ایران، مفاهیم خسارت معنوی و خسارت روانی از منظر مفهومی و ماهیتی، برابر و یکسان در نظر گرفته می‌شود که به اتخاذ رویه‌های نادرست در محاکم دامن می‌زند. همچنین فقدان نهاد «عذرخواهی» به‌عنوان یکی از مؤثرترین طرق جبران غیرمالی، فقدان ضابطه عینی برای تقویم ریالی خسارت، عدم امکان اعاده کامل به وضع سابق، ابهام در سازکار جلب رضایت و اعاده حیثیت و در نهایت خلأ مشهود عدالت جبرانی، چالش‌هایی است که در این حوزه باید تدبیر شود. پیشنهاد نوشتار حاضر در این راستا، سه راهکار علمی و عملیاتی با رویکرد قضایی و تقنینی شامل تدوین «آیین‌نامه ارزیابی خسارت معنوی» مبنی بر طراحی جدول شاخص‌های کیفی آسیب، تأسیس فرایند جبران ترمیمی در قانون آیین دادرسی کیفری، اصلاح ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و طراحی و راه‌اندازی صندوق تأمین خسارت‌های معنوی در نظام قضایی کشور است.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، جبران خسارت، حقوق موضوعه ایران،

خسارت معنوی، رویه قضایی.

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران
ghorbani.rabi@gmail.com

۲. استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران (نویسنده مسئول)
se.ebrahim.moosavi65@gmail.com

۳. استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران
mirzaei1348@yahoo.com

۴. استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران
firoz.ahmady@gmail.com

درآمد

خسارت معنوی را «لطمه به حیثیت، آبرو، اعتبار اجتماعی، عواطف و احساسات شخصی یا سلامت روانی فرد که جنبه مالی ندارد» کرده‌اند (کاتوزیان، ۱۴۰۱: ۳۸؛ نقیعی، سید ابوالقاسم، ۱۳۸۶: ۸۲). این تعریف در فقه امامیه نیز ریشه دارد (نائینی، ۱۳۷۳: ۳۷۸). خسارت معنوی به هرگونه لطمه‌ای اطلاق می‌شود که به حقوق غیرمالی شخص نظیر حیثیت، آبرو، عواطف، آزادی و تمامیت روانی او وارد می‌آید و برخلاف خسارت مادی، به طور مستقیم در دارایی شخص قابل تقویم نیست. همچنین خسارت معنوی را شامل «درد و رنج جسمی و روحی، آزرده‌گی عاطفی، لطمه به شرافت و آبرو و محرومیت از لذات زندگی» می‌دانند که هرچند جنبه مالی ندارد، اما از آن‌جا که به شخصیت و کرامت انسانی زیان می‌زند، به‌خودی‌خود ارزش حمایت را دارد (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۲۳۸). برخی اندیشمندان حقوقی، خسارت معنوی را به «درد و رنج روانی، از دست دادن منفعت زندگی و لطمه به زیبایی و تمامیت بدنی تقسیم می‌کنند (قاسم‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۰). بر این اساس، خسارت معنوی به حوزه لطمات وارد بر هسته ناملموس وجود انسان گره خورده و امروزه بخشی جدایی‌ناپذیر از دعاوی مسئولیت مدنی را تشکیل می‌دهد.

اهمیت خسارت معنوی در حقوق معاصر، افزون بر مبانی اخلاقی و کرامت‌محور، ریشه در گسترش دامنه روابط اجتماعی و رسانه‌ای و افزایش دعاوی مرتبط با هتک حیثیت، توهین، صدمات روحی ناشی از حوادث و نقض حریم خصوصی دارد. اصل سی و چهارم قانون اساسی به صورت ضمنی به اصل استماع دعوا اعم از مالی، مادی و معنوی اشاره دارد. این اصل را زاییده قانون اساسی ندانسته‌اند و بر این مبنا ادعا شده است که حتی عدم اشاره به این اصل در قوانین، خدشه‌ای بر اعتبار آن وارد نمی‌کند؛ چراکه حق شنیده شدن دعوا، یک حق بنیادین است که بر اساس هر دعوایی اعم از مادی یا معنوی قابل استماع است (داودی و هادی و پیردیر، ۱۴۰۳: ۱).

از دیرباز در نظام‌های حقوقی، سرمایه‌ها و حقوق معنوی در کنار حقوق مادی مورد حمایت قرار داشته‌اند، اما شیوه این حمایت دستخوش تحولات بنیادین

بوده است. در جوامع نخستین، رویکرد غالب بر جبران خسارت معنوی، روش‌های تنبیهی و کیفرمحور بود و اعاده آبرو صرفاً از طریق مجازات عامل زیان انجام می‌شد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۰: ۴۰). در مرحله دوم، روش‌های شبه‌ترمیمی نظیر دیه که ریشه فقهی دارد، در کنار مجازات به کار گرفته شد.

در حقوق ایران، پیش از سال ۱۳۰۷ هجری شمسی،^۱ حمایت از حیثیت معنوی بیشتر در قالب قواعد پراکنده فقهی و عرفی دیده می‌شد. در این مسیر، قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ در ماده ۲۱۲ مکرراً برای نخستین بار حق بر خسارت معنوی را به طور ضمنی به رسمیت شناخت. سپس در دهه ۱۳۳۰، روش‌های ترمیمی تنوع یافت؛ بدین ترتیب که ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۳۹^۲ و مواد ۸ و ۹ قانون مسئولیت مدنی^۳ خسارت معنوی را قابل مطالبه اعلام کرد. پس از انقلاب اسلامی، اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی و سپس قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به ویژه مواد ۱۴ و ۱۵، این حمایت را تثبیت کردند.

امروزه بسیاری از نظام‌های حقوقی در قوانین اساسی یا عادی خود به روش‌های ترمیمی توجه نشان داده‌اند. به عنوان مثال، در حقوق فرانسه، ماده ۱۲۴۰ قانون مدنی این کشور که در فوریه ۲۰۱۶، جانشین ماده ۱۳۸۲ پیشین شده، جبران هر نوع خسارت، از جمله خسارت معنوی، را از طریق اعطای غرامت پولی پذیرفته است و رویه قضایی فرانسه نیز برای مواردی چون هتک حیثیت یا درد و رنج، مبلغی را تحت عنوان خسارت معنوی^۴ تعیین می‌کند (بادینی، ۱۳۹۸).

۱. سال تصویب قانون مدنی که چارچوب مسئولیت مدنی را متحول ساخت.
۲. هرکس مرتکب جنایت یا جنحه یا خلافی شود و به واسطه آن ضرر معنوی به کسی وارد آید، محکوم علیه علاوه بر تأدیه ضرر مالی، به تأدیه ضرر معنوی نیز حسب تشخیص محکمه محکوم خواهد شد.
۳. هرگاه کسی در نتیجه ارتکاب جرم متحمل ضرر و زیان معنوی گردد، دادگاه می‌تواند با رعایت جهات و موارد مقرر در قانون مسئولیت مدنی، برای جبران آن رأی مقتضی صادر نماید.
۴. ماده ۸: هرگاه کسی به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی دیگری لطمه وارد سازد، باید از عهده جبران خسارت معنوی برآید.
- ماده ۹: دادگاه می‌تواند علاوه بر جبران خسارت معنوی به وجه نقد، راه‌های دیگری مانند الزام به عذرخواهی یا درج رأی در جراید را نیز مقرر دارد.

(۶۵-۶۸).

پیش از این، پژوهش‌هایی در زمینه جبران خسارت معنوی منتشر شده است؛ از جمله پژوهشی تحت عنوان «جبران خسارت معنوی در فقه و حقوق»^۱ در شماره ۱۱ مجله مبانی فقهی حقوق اسلامی که عمدتاً به مبانی فقهی و امکان جبران پرداخته است. این مطالعه به موضوع آسیب‌شناسی روش‌ها در رویه قضایی ایران، ورود ننموده است و به این موضوع نپرداخته است. همچنین مطالعاتی مانند «خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در نظام حقوقی ایران و مصر»^۲ و «اواکوی معیار و میزان جبران خسارت معنوی» و «تحلیل فقهی حقوقی ضرورت و طرق جبران خسارت معنوی»^۳ هر یک از زاویه‌ای به موضوع نگریسته‌اند. تحقیق حاضر از سه جنبه متفاوت و متمایز از مطالعات سابق است؛ نخست، آسیب‌شناسی روش‌ها با تکیه بر رویه قضایی معاصر ایران و استناد به آرای قضایی و نظریه‌های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه؛ دوم، تمرکز بر خلأهای هنجاری و اجرایی روش‌های ترمیمی در قوانین ایران؛ و سوم، ارائه راهکارهای عملی مبتنی بر تجارب قضایی، نه صرفاً استنتاج نظری. به عبارت روشن‌تر، این پژوهش با نگاه نقادانه، ناکارآمدی‌های روش‌های موجود را مشخص می‌کند و متناسب با موضوع پژوهش، راهبردهای اصلاحی را پیشنهاد می‌نماید.

با توجه به نقص‌ها و کاستی‌های موجود در روش‌های جبران خسارت معنوی، تحقیق حاضر در صدد آسیب‌شناسی روش‌های جبران خسارت معنوی در حقوق موضوعه ایران است و در پاسخ به این دو پرسش که: روش‌های جبران خسارت معنوی در حقوق موضوعه ایران با چه آسیب‌هایی روبه‌رو است و خلأهای روش‌های جبران خسارت معنوی کدام است، با رویکردی توصیفی تحلیلی، ابتدا روش‌های جبران خسارت معنوی را احصاء کرده و مورد نقد قرار می‌دهد؛ و سپس

۱. نیک فرجام، زهره (۱۳۹۲)، جبران خسارت معنوی در فقه و حقوق، مجله مبانی فقهی حقوق اسلامی، سال ششم، شماره یازدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۲، صفحه‌های ۲۱۱-۲۰۱.

۲. میرزاآقازاده، زیبا و ایمان‌پور، اکبر (۱۴۰۰)، خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در نظام حقوقی ایران و مصر. پژوهش‌نامه حقوق خصوصی احرار. شماره ۴ دوره ۲ پاییز - زمستان ۱۴۰۰. صفحه‌های: ۴۰-۵۰.

۳. قبادیان، علی (۱۴۰۳)، «تحلیل فقهی- حقوقی ضرورت و طرق جبران خسارت معنوی»، گفتمان حقوق اسلامی معاصر. دوره ۲، شماره ۴.

به آسیب‌شناسی این روش‌ها می‌پردازد و در قسمت پایانی، یافته‌های پژوهش تبیین و پیشنهادهایی برای اصلاح قوانین و مقررات ارائه می‌شود.

۱. روش‌های جبران خسارت معنوی در قوانین ایران

جبران خسارت معنوی به دلیل ماهیت غیرملموس آن با چالش‌هایی همراه است و قانون‌گذار ایرانی، همگام با تحولات حقوق تطبیقی، کوشیده است با پیش‌بینی روش‌های متنوع مالی و غیرمالی، از زیان‌دیده حمایت کند. ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹^۱، نقطه عطفی در این زمینه به شمار می‌رود که به قاضی اختیار می‌دهد افزون بر صدور حکم به خسارت مالی، برای جبران خسارت معنوی نیز «به طریقی که مقتضی بداند» حکم دهد. بر پایه این ماده و دیگر متون قانونی، روش‌هایی برای جبران خسارت معنوی قابل شناسایی است که هر یک دارای مبانی، شرایط و آثاری ویژه خاص خود می‌باشند. در ادامه، این روش‌ها تبیین و تشریح می‌شوند.

۱-۱. جبران مالی خسارت معنوی (پرداخت وجه نقد یا غرامت)

جبران مالی خسارت معنوی که در متون حقوقی با عناوینی چون پرداخت غرامت یا جبران معادل یا پرداخت جزای نقدی یا دیه از آن یاد می‌شود، یکی از مهم‌ترین روش‌های جبران آسیب‌های ناملموس در نظام حقوقی ایران است. روش جبران مالی در صدد است تا از طریق پرداخت وجه نقد، بخشی از آلام روحی، حیثیتی و عاطفی زیان‌دیده را تسکین دهد. خسارت معنوی زبانی است که به آزادی، حیثیت، اعتبار، احساسات و عواطف خانوادگی، مذهبی و ملی افراد یا آفریده فکری، هنری، علمی، و صنعتی آنان وارد می‌شود، و یا درد و رنجی است که در نتیجه از دست دادن سلامتی جسمی پدید می‌آید، یا ناراحتی روانی است که در زیان‌دیده به جهت کربه شدن چهره او در اثر حادثه‌ای، یا به جهت از دست دادن عزیزی یا ملاحظه درد و رنج او پدید می‌آید (نقیبی، سید ابوالقاسم، ۱۳۸۶: ۱۸۲)، اما این تعریف نافی امکان جبران مالی نیست، بلکه اشاره به دشواری تقویم دارد؛ و نه امتناع آن. نظام حقوقی می‌تواند با اتکا به معیارهایی چون شدت خسارت و اوضاع و

۱. کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد شود می‌تواند از دادگاه جبران زیان مادی و معنوی را بخواهد. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران زیان مادی، برای جبران زیان معنوی نیز به طریقی که مقتضی بداند حکم دهد.

احوال قضیه، مبلغی را به‌عنوان غرامت تعیین نماید.

مبنای اصلی این روش، ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی است که مقرر می‌دارد هر کس به حیثیت یا هر حق دیگر دیگری لطمه وارد نماید که موجب ضرر معنوی شود، مسؤول جبران خسارت است. افزون بر این، ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به صراحت به زیان‌دیده اجازه می‌دهد «جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی» را مطالبه کند و تبصره ۱ آن، زیان معنوی را «صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخص و خانوادگی یا اجتماعی» تعریف نموده و جبران آن را هم از طریق مالی و هم از طریق غیرمالی ممکن دانسته است.

۲-۱. جبران صوری یا نمادین^۱

جبران صوری یا نمادین، روشی است که در آن دادگاه صرفاً به منظور اثبات حقانیت زیان‌دیده و اعلام غیرقانونی بودن عمل واردکننده زیان، حکم به پرداخت مبلغی ناچیز (مانند یک ریال) یا انجام عملی تشریفاتی می‌دهد. در خصوص هدف از این شیوه، گفته شده است که منظور جبران واقعی زیان به معنای ترمیم کامل آن نیست، بلکه نوعی اعلام حقوقی مبنی بر پیروزی خواهان در دعوا و احراز تقصیر خواننده است (نقیبی، سید ابوالقاسم، ۱۳۸۶: ۱۸۳). در حقوق ایران، هرچند نص صریحی بر جبران نمادین وجود ندارد، اما می‌توان آن را در چارچوب اختیار گسترده قاضی موضوع ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و نیز اصل جبران کامل خسارت تحلیل کرد. همچنین برخی حقوق‌دانان با استناد به ماده ۲۲۱ قانون مدنی^۲ که شرط ضمنی جبران خسارت را در هر تعهدی به رسمیت می‌شناسد، معتقدند که در موارد تعرض به حقوق معنوی ناشی از قرارداد، می‌توان با محکوم کردن متعهد متخلف به پرداخت مبلغی ناچیز، نقض قرارداد را اعلام و جنبه نمادین جبران

1. Symbolic / Nominal Compensation

۲. «اگر کسی تعهد اقدام به امری را بکند یا تعهد نماید که از انجام امری خودداری کند، در صورت تخلف مسئول خسارت طرف مقابل است، مشروط بر این که جبران خسارت تصریح شده یا تعهد عرفاً به منزله تصریح باشد یا برحسب قانون موجب ضمان باشد». بر اساس این ماده، مسئولیت قراردادی (یعنی الزام به جبران خسارت ناشی از نقض تعهد) در سه حالت محقق می‌شود: یکم، طرفین در قرارداد به جبران خسارت اشاره کرده باشند؛ دوم، عرف جبران خسارت را لازم بداند؛ و سوم، قانون جبران خسارت را لازم بداند.

را تأمین کرد (سلطانی‌نژاد، ۱۳۷۹: ۹۸). رویه قضایی ایران، در برخی موارد نیز در دعاوی نظیر توهین ساده یا ورود غیرمجاز به منزل، با صدور حکم به پرداخت مبالغ بسیار اندک، عملاً این شیوه را پذیرفته است. جبران نمادین با تأکید بر جنبه اعلامی و پیشگیرانه، مانع از آن می‌شود که ورود خسارت بدون پاسخ بماند (قربانی، ۱۴۰۵: ۱۶۵).

۳-۱. الزام به عذرخواهی^۱

عذرخواهی به‌عنوان یکی از مؤثرترین روش‌های ترمیم آسیب‌های عاطفی و حیثیتی، در ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی به‌صراحت ذکر شده است. دادگاه می‌تواند واردکننده زیان را ملزم به عذرخواهی از زیان‌دیده کند. این الزام جنبه قضایی دارد و در صورت امتناع محکوم‌علیه، می‌توان از سازکارهای اجرای احکام مانند جلب و بازداشت استفاده کرد. در امور کیفری نیز، ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به دادگاه اجازه می‌دهد در جرائم علیه حیثیت و آبرو، محکوم را به عذرخواهی محکوم نماید. عذرخواهی می‌تواند به صورت شفاهی در جلسه دادگاه، با ارسال نامه رسمی، یا از طریق انتشار در رسانه‌ها انجام شود. شرط اصلی تأثیرگذاری آن، تناسب با نوع و شدت خسارت و شخصیت زیان‌دیده است. با وجود برخی انتقادات مبنی بر این‌که عذرخواهی اجباری فاقد ارزش اخلاقی است و چه‌بسا با کرامت انسانی ناسازگار باشد، نظام حقوقی ایران آن را به‌عنوان ابزاری برای اعاده حیثیت و تسکین آلام زیان‌دیده پذیرفته است. از دیدگاه روان‌شناسی حقوقی نیز، عذرخواهی حتی اگر اجباری باشد، می‌تواند احساس عدالت را در قربانی تقویت کرده و از تداوم خصومت بکاهد.

۳-۱. نشر حکم قضایی^۲

انتشار رأی دادگاه در جرایم و رسانه‌ها، اقدامی است که ضمن مجازات واردکننده زیان، به‌طور هم‌زمان افکار عمومی را از بی‌گناهی زیان‌دیده آگاه می‌سازد و در نتیجه خسارت وارده به شهرت و اعتبار را ترمیم می‌کند. مبنای اصلی این روش، ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی است که «درج حکم در جرایم» را پیش‌بینی

1. Compulsory Apology

2. Publication of the Judgment

کرده است. در امور کیفری نیز تبصره ۱ ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد که در موارد توهین، افترا، نشر اکاذیب و هتک حیثیت، دادگاه می‌تواند علاوه بر مجازات اصلی، حکم به انتشار آن در روزنامه یا رسانه‌ای معین کند. همچنین ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵^۱ و تبصره آن، در خصوص جرم افترا و نشر اکاذیب، دادگاه را مکلف به انتشار حکم محکومیت در یکی از روزنامه‌های محلی به هزینه محکوم می‌نماید. انتخاب نوع رسانه، دفعات انتشار و هزینه آن با توجه به اوضاع و احوال پرونده توسط دادگاه تعیین می‌شود. انتشار حکم علاوه بر جنبه ترمیمی، کارکرد پیشگیری عمومی دارد و به دیگران هشدار می‌دهد. به منظور حفظ حقوق شخص ثالث، دادگاه می‌تواند بخش‌هایی از رأی را که نیازی به انتشار آن نیست، حذف کند. بنابراین، محاکم قضایی از طریق انتشار حکم در کنار جبران به وسیله پول، نیز استفاده نمایند. با این روش می‌توان علاوه بر جبران مالی ضرر و زیان ناشی از خسارت معنوی آسیب‌های روحی و روانی زیان‌دیده را هم التیام بخشید (قربانی، ۱۴۰۵: ۲۵۴).

۱-۵. جلب رضایت زیان‌دیده^۲

جلب رضایت فراتر از تشریفات رسمی دادگاه، بر تعامل انسانی و عدالت ترمیمی تأکید دارد و از راه‌های غیرمالی مانند عذرخواهی عملی، جبران خدمات اجتماعی، میانجی‌گری و سازش انجام می‌شود (سخنور، ۱۳۹۸: ۲۸۳). در حقوق ایران، سیاست کلی نظام قضایی به‌ویژه در امور کیفری، تشویق به صلح و سازش و جلب رضایت شاکی است. ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی با عبارت «یا هر طریق مناسب دیگر» دست قاضی را برای هدایت طرفین به‌سوی این روش باز گذاشته است. در فرایند کیفری، نهاد تعلیق تعقیب، تعویق صدور حکم و میانجی‌گری^۳

۱. هر کس به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی به وسیله نامه یا شکواییه یا مراسلات یا گزارش‌های دروغ یا پخش هرگونه اکاذیب علیه دیگری اعمالی را صریحاً نسبت دهد یا آن‌ها را منتشر نماید، مفتری محسوب و به حبس از یک ماه تا یک سال و تا (۷۴) ضربه شلاق یا یک تا (۷۴) ضربه شلاق و تا ۵ سال محرومیت از حقوق اجتماعی محکوم خواهد شد. تبصره ۱- در مواردی که نشر اکاذیب از طریق مطبوعات یا صدا و سیما یا سایر رسانه‌ها صورت گیرد، دادگاه مکلف است حکم محکومیت را در یکی از روزنامه‌های محلی به هزینه محکوم علیه منتشر نماید.

2. Obtaining the Victim's Satisfaction

۳. نهاد تعلیق تعقیب در ماده ۸۱، تعویق صدور حکم در ماده ۸۵ و میانجی‌گری در مواد ۸۲ و ۸۴

مندرج در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، همگی ابزارهایی هستند که زمینه جلب رضایت زیان‌دیده را بدون توسل به مجازات و حتی خارج از چارچوب لایحه مالی فراهم می‌کنند. برای نمونه، در جرائم قابل گذشت، انجام خدمات عمومی یا عذرخواهی رسمی در محل وقوع جرم می‌تواند رضایت قربانی را جلب کند. این رویکرد ضمن کاهش حجم پرونده‌های قضایی، به بازسازی روابط اجتماعی و التیام روحی زیان‌دیده یاری می‌رساند. جلب رضایت از منظر روان‌شناسی جنایی نیز به دلیل بازپذیرسازی اجتماعی بزه‌کار و تأکید بر مسئولیت‌پذیری، پیامدهای مثبتی دارد.

۶-۱. اعاده حیثیت^۱

اعاده حیثیت به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که به منظور بازگرداندن آبرو و اعتبار از دست رفته زیان‌دیده در نتیجه ارتکاب جرم یا عمل نامشروع دیگری انجام می‌شود. مبنای قانونی اصلی آن ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی است، اما در قوانین کیفری نیز جلوه‌های پررنگی دارد. ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵، با الزام به انتشار حکم محکومیت مفتری، یکی از مصادیق بارز اعاده حیثیت کیفری است. همچنین ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰^۲ که اگرچه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ متناظر آن درج نشده است، اما مفهوم آن از طریق نهاد اعاده حیثیت در قوانین پراکنده باقی مانده است، به دادگاه اجازه می‌داد در جرائم تعزیری پس از اجرای مجازات، حکم به اعاده حیثیت محکوم صادر کند. در فضای مجازی نیز ماده ۱۸ قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸،^۳ دادگاه را قادر می‌سازد دستور به حذف داده‌های

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ پیش‌بینی شده‌اند.

1. Rehabilitation of Reputation

۲. در جرائم تعزیری دادگاه می‌تواند پس از اجرای حکم یا شمول مرور زمان در صورت تقاضای محکوم علیه، کلیه یا بعضی از آثار تبعی حکم را موقوف کرده یا حکم به اعاده حیثیت محکوم صادر نماید. در این صورت حکم محکومیت از سجل کیفری محکوم حذف می‌شود.

۳. در صورت محکومیت قطعی کیفری در هر یک از جرایم موضوع این قانون، دادگاه می‌تواند علاوه بر مجازات مقرر، مرتکب را به حذف داده‌های توهین‌آمیز یا خلاف واقع و نظایر آن و یا اصلاح آن‌ها و نیز انتشار رأی محکومیت قطعی به شرح زیر محکوم نماید: الف- در کلیه جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی، انتشار رأی محکومیت قطعی در یکی از رسانه‌های همگانی یا وب‌سایت‌های اینترنتی الزامی است. ب- در سایر موارد، انتشار رأی در رسانه‌های همگانی یا

توهین‌آمیز، اصلاح محتوا و انتشار رأی صادر کند که همگی در مسیر اعاده حیثیت قرار دارند. در بالاترین سطح، اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر کرده است که در صورت تقصیر یا اشتباه قاضی که موجب ضرر معنوی شود، «در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد». این اصل، تضمینی بنیادین برای صیانت از حیثیت شهروندان در برابر خطای قضایی ایجاد کرده است. اعاده حیثیت ممکن است شامل حذف سوابق کیفری، اطلاع‌رسانی عمومی، عذرخواهی و انتشار حکم تبرئه باشد و نقشی بی‌بدیل در حفظ نظم عمومی و اعتماد اجتماعی ایفا می‌کند.

۷-۱. اعاده وضع به حال سابق^۱

اعاده وضع به حال سابق، اصلی بنیادین در حقوق مسئولیت مدنی است که درصدد بازگرداندن زیان‌دیده به وضعیتی است که پیش از ورود زیان از آن برخوردار بوده است. این اصل که در خسارات مالی از طریق پرداخت مثل یا قیمت اجرا می‌شود، در خسارات معنوی نیز قابل اعمال است. ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی با این عبارت که «دادگاه می‌تواند واردکننده زیان را به اعاده وضع به حال سابق یا جبران خسارت وارده به نحو دیگر محکوم کند»، مستند اصلی این روش است. در حوزه حیثیت و حقوق شخصیت، اعاده وضع به حال سابق می‌تواند به شکل حذف مطالب توهین‌آمیز از وب‌سایت، اصلاح خبر نادرست در رسانه، استرداد نامه‌های محرمانه، یا رفع تصرف از حق معنوی تجلی یابد (سلطانی‌نژاد، ۱۳۷۹: ۳۲۱). حتی در لطمات جسمانی نظیر ضرب و جرح، الزام مرتکب به تأمین هزینه درمان یا فراهم‌آوری خدمات پزشکی، بُعدی از اعاده وضع پیشین است. در نظام حقوقی ایران، ماده ۳۱۱ قانون مدنی^۲ (در بحث غصب) نیز لزوم اعاده عین مال مغضوب را مقرر می‌دارد که مفهوم گسترده آن شامل بازگرداندن حقوق معنوی غصب‌شده نیز می‌شود؛ مانند الزام به مسترد کردن عکس یا اثر هنری

وب‌سایت‌های اینترنتی با تشخیص دادگاه انجام می‌شود. تبصره- انتشار رأی نباید به تشخیص دادگاه، موجب اشاعه فحشا یا اخلال در نظم عمومی شود.

1. Restoration to the Previous Condition

۲. غاصب باید مال مغضوب را عیناً به صاحب آن رد کند و اگر عین تلف شده باشد مثل یا قیمت آن را بدهد و اگر به علت دیگری رد عین ممکن نباشد باید بدل آن را بدهد.

منتشر شده بدون اجازه؛ لذا اعاده وضع به حال سابق، نه صرفاً یک قاعده شکلی، بلکه تجلی بخش عدالت ترمیمی است و با اتکا به اختیار قاضی در انتخاب مناسب‌ترین شیوه موضوع ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی، یکی از روش‌های جبران غیرمالی به شمار می‌رود.

شش روش یادشده، همگی ذیل ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و دیگر نصوص قانونی قرار می‌گیرند و دادگاه مکلف است مناسب‌ترین شیوه را با توجه به نوع خسارت، شخصیت طرفین، اوضاع و احوال وقوع ضرر و میزان تأثیرگذاری برگزیند. این تنوع روش‌ها، نظام جبران خسارت معنوی ایران را از انعطاف‌پذیری قابل قبولی برخوردار ساخته و امکان تحقق عدالت ترمیمی را فراهم می‌کند. بهره‌گیری تلفیقی از این روش‌ها نیز با مانعی روبه‌رو نیست و دادگاه می‌تواند هم‌زمان به عذرخواهی، انتشار حکم و اعاده حیثیت حکم دهد تا غایت نهایی یعنی التیام کامل زیان‌دیده محقق شود.

۲. آسیب‌شناسی روش‌های جبران خسارت معنوی

با توجه به روش‌های مذکور، آسیب‌های زیر در نظام حقوقی ایران قابل شناسایی است که هر یک به تفکیک بررسی می‌شود.

۲-۱. نبود معیار جامع برای اندازه‌گیری خسارت معنوی

خسارت معنوی به دلیل ماهیت غیر مالی و وابسته به احساسات و حیثیت شخص، به آسانی قابل اندازه‌گیری کمی نیست. در حقوق ایران، نه قانون و نه رویه قضایی معیار روشنی برای تعیین میزان خسارت معنوی ارائه نداده‌اند. این خلأ یکی از اساسی‌ترین آسیب‌هاست.

به بیانی دیگر، یکی از اساسی‌ترین آسیب‌ها در نظام حقوقی ایران، نبود معیاری جامع برای اندازه‌گیری خسارت معنوی است. خسارت معنوی به دلیل ماهیت غیرمالی، و وابستگی عمیق آن به احساسات، حیثیت و سلامت روان شخص، به آسانی قابل اندازه‌گیری کمی نیست. در حقوق ایران، نه در متون قانونی و نه در رویه قضایی، معیار روشن و نظام‌مندی برای تعیین میزان خسارت معنوی ارائه نشده است. این خلأ قانونی و قضایی، به تشدید آرا و صدور احکامی منجر می‌شود که گاه با هدف اولیه «جبران خسارت» در تضاد است. برای نمونه،

در رأی شماره ۹۷۰۹۹۷۰۲۲۲۲۰۰۸۷ دیوان عدالت اداری، خسارت معنوی ناشی از اخراج غیر قانونی یک استاد دانشگاه، مبلغ پنجاه میلیون ریال تعیین شده است؛ مبلغی که شاکی در لایحه اعتراضی، آن را «توهین‌آمیز و غیر جبران‌کننده» خوانده بود.

این وضعیت در حالی است که در دیگر نظام‌های حقوقی، قانون‌گذار با پیش‌بینی معیارهای عینی، دست قاضی را برای ارزیابی منصفانه‌تر باز گذاشته است. در حقوق آرژانتین، ماده ۱۷۴۱ قانون مدنی و تجاری جدید^۱ با فاصله‌گرفتن از رویکردهای سلیقه‌ای، معیارهایی نظیر «حقوق زیان‌دیده، درجه مسئولیت، وضعیت اقتصادی مسبب زیان و وضعیت اقتصادی زیان‌دیده» را برای تعیین میزان غرامت الزامی می‌داند (Saux, 2021: 153). به همین ترتیب، در حقوق آلمان، رویه قضایی بر اساس بند ۱ ماده ۲۵۳ قانون مدنی،^۲ آسیب‌های شدید روحی که منجر به اختلال شخصیت یا بیماری روانی پایدار شود را به‌عنوان معیار اصلی تشخیص و جبران زیان معنوی پذیرفته است (Muller & Wagner, 2022: 5). لذا در حقوق آلمان، آسیب‌های شدید روحی معیار اصلی تشخیص زیان معنوی قرار می‌گیرد (Yan & Leu, 2023: 5). این استانداردهای نسبتاً شفاف، به قضات امکان می‌دهد تا ضمن حفظ قدرت تقدیری خود، از صدور احکامی که شاکی را اقناع نمی‌کند، اجتناب ورزند.

بر این اساس به نظر می‌رسد راهکار اساسی در حقوق ایران، تدوین یک دستورالعمل جامع قضایی باشد. در این دستورالعمل باید با تعیین امتیاز برای عواملی مانند جایگاه علمی و اجتماعی زیان‌دیده، میزان بازنشر و تأثیرگذاری رسانه‌ای عمل زیان‌بار، درجه تقصیر و انگیزه زیان‌زننده، و مدت زمان تحمل رنج و پیامدهای روانی آن، چارچوبی کمی و عینی برای سنجش خسارت معنوی ارائه شود تا آرای صادره در این حوزه، کارکرد واقعی جبران‌کنندگی خود را بازیابند.

1. Article 1741 of the Civil and Commercial Code (Código Civil y Comercial de la Nación): 2014.

2. Section 253(1) of the German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB): 1896. Modified: 2002.

۲-۲. عدم اعاده به وضع سابق

کمتر روشی از روش‌های جبران خسارت معنوی، می‌تواند زیان‌دیده را دقیقاً به وضعیت پیش از ورود خسارت بازگرداند. برای نمونه، در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۷۰۱۰۰۹۳۲ مورخ ۱۳۹۲/۸/۲۶ شعبه ۵۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران، دادگاه الزام به عذرخواهی و درج رأی در روزنامه را صادر کرده است. با این حال، آیا این اقدامات می‌تواند آبروی از دست رفته یک بانوی محجبه و متشرع را که مورد تعرض جنسی قرار گرفته، احیا کند؟ بی‌گمان پاسخ منفی است. بدین دلیل، نگارنده بر این باور است که به جای واژه «جبران» (به معنای استدراک کامل زیان)، واژه «ترمیم» به معنای اصلاح و بهبود نسبی دقیق‌تر است؛ چنان‌که در لغت، «ترمیم» به معنای اصلاح و مرمت است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۲/۱۱۱)؛ در حالی که «جبران» در حقوق به معنای بازگرداندن وضعیت زیان‌دیده به حالت پیشین است (انصاری و طاهری، ۱۳۸۴: ۲/۷۸۰)؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود قانونگذار در متون قانونی از عبارت «ترمیم خسارت معنوی» استفاده کند تا انتظارات جبران کامل تعدیل شود.

۲-۳. مطرح نشدن چگونگی اجرای روش عذرخواهی

اگرچه الزام به عذرخواهی در مواد ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است، اما نه قانون و نه رویه قضایی مشخص نکرده‌اند که عذرخواهی باید به چه شکل (شفاهی، کتبی، عمومی یا خصوصی) باشد و چه ضمانت‌های اجرایی دارد. در نظریه مشورتی شماره ۲۴۵/۹۲/۷ مورخ ۱۳۹۲/۳/۱۲ اداره حقوقی قوه قضائیه آمده است: «الزام به عذرخواهی از طرق جبران خسارت معنوی است، ولی نحوه آن تابع تشخیص دادگاه است.» این اطلاق موجب سردرگمی دادگاه‌ها شده است. به تجربه، عذرخواهی زمانی مؤثر است که خالصانه، همراه با اذعان به مسئولیت و پشیمانی واقعی باشد و در همان بستری که حیثیت فرد لطمه دیده است مانند رسانه ملی یا روزنامه کثیرالتشاری که توهین در آن منتشر شده، انجام شود. پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار حداقل مصادیق عذرخواهی مؤثر را تعیین کند.

۴-۲. عدم تمایز خسارت روانی از خسارت معنوی

در حقوق ایران، تفاوت شفاف‌ی میان «خسارت معنوی» (لطمه به حیثیت و آبرو) و «خسارت روانی» (بیماری‌های روحی ناشی از حادثه، نظیر اختلال استرس پس از سانحه) وجود ندارد؛ در حالی که به گفته الیزابت.ای. مارتین^۱، خسارت روانی یک بیماری روانی شناخته شده است که با غم و اندوه معمولی تفاوت دارد. فقدان این تمایز باعث می‌شود گاه دادگاه‌ها برای یک بیماری روانی شدید، فقط عذرخواهی مقرر کنند و گاه برای یک توهین ساده، مبلغ کلانی به عنوان خسارت تعیین کنند (Martin, 2011: 437). پیشنهاد: مواد قانونی (مانند تبصره ۱ ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری) اصلاح شود و خسارت روانی به عنوان یک مقوله مستقل با ضوابط اثباتی خاص (نظیر ارائه گواهی پزشکی قانونی) درآید.

۵-۲. تبدیل خسارت معنوی به پول؛ چالش عدالت جبرانی

در حقوق ایران، یکی از روش‌های اصلی جبران، پرداخت وجه نقد است، اما ماهیت خسارت معنوی غیر مالی است و تبدیل آن به پول نه تنها جبران کامل ایجاد نمی‌کند، بلکه گاه مزید بر علت می‌شود؛ چنان‌که گفته شده است: «خسارت معنوی را نمی‌توان با پول جبران کرد» (نقیبی، ۱۳۸۴: ۴۷).

در رأی شماره ۹۸۰۹۹۷۰۹۰۸۷۰۰۰۴۳ شعبه چهل و یکم دیوان عالی کشور، مستاجری که به ناحق از خانه اخراج شده بود، بیست میلیون ریال خسارت معنوی دریافت کرد؛ در حالی که خود او در شرح دادخواست گفته بود «این مبلغ برای التیام آبروی ریخته شده من در محله کفاف یک جرعه آب را هم نمی‌دهد». راهکار پیشنهادی، روش ترکیبی است: نخست، اقدامات غیر مالی (عذرخواهی و اعاده حیثیت) و در صورت عدم کارایی، پرداخت وجه نقد به عنوان روش فرعی و با رعایت معیارهای عینی.

۶-۲. ابهام در چگونگی جلب رضایت زیان‌دیده

جلب رضایت زیان‌دیده یکی از روش‌های جبران است، اما هیچ تعریف عملیاتی از «رضایت» در قوانین وجود ندارد. آیا رضایت باید صریح باشد یا ضمنی؟ آیا می‌توان آن را با پرداخت پول به دست آورد یا صرفاً با رفتار خاصی مانند

1. Elizabeth A. Martin

عذرخواهی و جبران خدمات؟ نظریه مشورتی شماره ۲۵۵/۱۴۰۰/۷ نیز صرفاً بیان داشته: «تشخیص تحقق رضایت با دادگاه است و تابع اوضاع و احوال». این ابهام باعث اطاله دادرسی و تضییع حقوق زیان‌دیده می‌شود. راهکار پیشنهادی، تدوین نمودار فرایند میانجی‌گری در پرونده‌های خسارت معنوی و استفاده از کارشناسان روان‌شناس برای سنجش واقعی رضایت باطنی زیان‌دیده است.

۷-۲. ابهام در چگونگی اعاده حیثیت

اعاده حیثیت در مواد متعددی مانند اصل یکصد و هفتاد و یکم قانون اساسی، ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی، بند «و» ماده ۱۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و (در جرایم مطبوعاتی) مواد ۲۳ و ۳۰ قانون مطبوعات پذیرفته شده، اما نحوه اجرای آن روشن نیست. در رأی شماره ۹۸۰۹۹۷۰۲۲۶۸۰۲۳۴۵ مورخ ۱۳۹۸/۱۱/۱۵ شعبه ۲۶ دادگاه تجدیدنظر تهران (پرونده کلاسه ۲۳۴۵/۹۸۰)، دادگاه «اعاده حیثیت» یک روزنامه‌نگار را به «الزام متهم به تکذیب در همان روزنامه و همان صفحه» تعبیر کرده، اما در رأی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۰۰۱۲۳۴ مورخ ۱۳۹۲/۸/۱۰ صادر شده از شعبه ۱۰ دادگاه عمومی حقوقی تهران، اعاده حیثیت به «صدور حکم برائت و نصب آن در تابلوی اعلانات دادگستری» محدود شده است. این دوگانگی نشان می‌دهد که قانون‌گذار باید شیوه‌های مشخص اعاده حیثیت مانند اعلان بی‌گناهی در رسانه ملی، ارسال نامه تکذیب به مراجع مرتبط با شغل زیان‌دیده و برقراری حق پاسخ را الزامی کند.

۲-۸. خلأ عدالت جبرانی در روش‌های موجود

عدالت جبرانی فراتر از جبران مالی، به دنبال اعاده وضعیت پیش از جرم و توانمندسازی زیان‌دیده است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۹: ۱۴۴). در حقوق ایران روش‌های جبران خسارت معنوی عمدتاً یک‌طرفه و مبتنی بر تصمیم دادگاه است؛ بدون آن که خواست و نیاز واقعی زیان‌دیده محور قرار گیرد. برای نمونه، در بسیاری از پرونده‌ها، زیان‌دیده ترجیح می‌دهد به جای دریافت پول، شاهد عذرخواهی عمومی متهم باشد، اما دادگاه صرفاً به پرداخت وجه حکم می‌دهد. برای رفع این خلأ، باید میانجی‌گری کیفری و برنامه‌های ترمیمی نظیر برگزاری جلسات و نشست‌های رو در رو بین بزه‌دیده و بزهکار با نظارت قاضی، در قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شود.

برآمد

۱- تحلیل جامع رویه قضایی و متون قانونی ایران نشان می‌دهد که روش‌های جبران خسارت معنوی، به‌رغم تنوع ظاهری، در سه سطح «هنجاری تقنینی»، «اجرایی رویه‌ای» و «مفهومی ماهوی» با آسیب‌های بنیادین زیر روبه‌رو هستند. ۱-۱- در سطح هنجاری تقنینی، فقدان معیار جامع و نظام‌مند برای ارزیابی و تقویم ریالی خسارت معنوی، موجب تشتت آرای محاکم و صدور احکامی شده که کارکرد جبران‌کنندگی خود را از دست داده‌اند. همچنین تبدیل خسارت معنوی به پول به‌عنوان شیوه غالب در رویه قضایی، عدالت جبرانی را با چالش اساسی روبه‌رو ساخته است؛ چه آن‌که ماهیت غیر مالی این خسارت، با جبران صرفاً مالی التیام نمی‌یابد و گاه مزید بر علت می‌شود.

۱-۱- در سطح اجرایی رویه‌ای، چگونگی اجرای روش عذرخواهی به‌عنوان یکی از مؤثرترین طرق جبران غیرمالی، با ابهام کامل روبه‌روست. نظریه مشورتی شماره ۷/۹۲/۲۴۵ اداره حقوقی قوه قضاییه با عبارت «نحوه آن تابع تشخیص دادگاه است»، بدون ارائه معیارهای راهنما، عملاً موجبات سردرگمی محاکم را فراهم آورده است. همچنین ابهام در سازکار جلب رضایت زیان‌دیده و فقدان تعریف عملیاتی از «رضایت» که به‌موجب نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۰/۲۵۵ صرفاً «تابع اوضاع و احوال» دانسته شده، تضییع حقوق زیان‌دیده را در پی دارد. ابهام در چگونگی اعاده حیثیت و فقدان شیوه‌های مشخص اجرایی، یکسان‌سازی رویه قضایی را ناممکن ساخته است.

۱-۲- در سطح مفهومی ماهوی، عدم تمایز شفاف میان «خسارت معنوی» (لطمه به حیثیت، آبرو و اعتبار اجتماعی) و «خسارت روانی» (بیماری‌های روحی شناخته‌شده نظیر اختلال استرس پس از سانحه) در متون قانونی و رویه قضایی ایران، موجب اتخاذ تدابیر جبرانی نامتناسب با ماهیت زیان وارده شده است. از دیگر سو، عدم امکان اعاده کامل به وضع سابق در خسارت معنوی، نشان می‌دهد که روش‌های موجود حداکثر به «ترمیم» نسبی می‌انجامند؛ و نه «جبران» کامل؛ تمایزی که قانون‌گذار باید در گفتمان حقوقی خود لحاظ کند. همچنین خلأ عدالت جبرانی به معنای واقعی، یعنی فقدان رویکرد ترمیمی که خواست و نیاز واقعی زیان‌دیده را

محور قرار دهد و از الگوهای یک‌طرفه و دادگاه‌محور فراتر رود.

۲- خلأهای نظام جبران خسارت معنوی در حقوق ایران، فراتر از فقدان نصوص قانونی، عمدتاً از جنس خلأهای «ساختاری نهادی» و «روش‌ی فرایندی» است. خلأ نخست، نبود نهاد ارزیابی تخصصی خسارت معنوی است؛ در حالی که ماهیت این خسارت با مفاهیم روان‌شناختی و اجتماعی پیوند خورده، نظام قضایی ایران فاقد سازکاری برای بهره‌گیری از کارشناسی تخصصی روان‌شناسی حقوقی در فرایند دادرسی است. خلأ دوم، نبود فرایند منسجم ترمیمی در آیین دادرسی کیفری است که امکان میانجی‌گری، جلسات رو در روی زیان‌دیده و زیان‌زننده و برنامه‌های عدالت ترمیمی را به‌عنوان بخشی از حکم دادگاه فراهم کند. خلأ سوم، نبود صندوق حمایتی جبران خسارت معنوی است که در موارد اعسار محکوم‌علیه یا عدم امکان جبران از سوی عامل زیان، حقوق زیان‌دیده را تضمین نماید. خلأ چهارم، نبود دستورالعمل جامع قضایی (آیین‌نامه دادرسی) در حوزه خسارت معنوی است که معیارهای عینی برای انتخاب روش جبران، نحوه اجرا و ضمانت اجرای آن را تبیین کند.

۳- به منظور رفع آسیب‌ها و پر کردن خلأهای شناسایی‌شده، راهکارها در سه محور «تقنینی»، «قضایی اجرایی» و «نهادی» ارائه می‌شود.

۱-۳- در محور تقنینی پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار با اصلاح ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و مواد مرتبط در قانون آیین دادرسی کیفری، اولاً تمایز مفهومی «خسارت روانی» از «خسارت معنوی» را به‌روشنی تبیین و ضوابط اثباتی هر یک را به‌طور مستقل تعیین کند؛ بدین‌نحو که خسارت روانی مستلزم ارائه گواهی پزشکی قانونی و احراز اختلال روانی شناخته شده باشد و خسارت معنوی با معیارهای حیثیتی و عاطفی سنجش شود؛ ثانیاً، به‌جای واژه «جبران» که دلالت بر استدراک کامل زیان دارد، عبارت «ترمیم خسارت معنوی» در متون قانونی به‌کار رود تا انتظارات از نظام حقوقی با واقعیت ماهوی این خسارت هم‌خوان شود؛ ثالثاً، حداقل مصادیق عذرخواهی مؤثر (شفاهی در جلسه علنی دادگاه، کتبی با امضای رسمی، انتشار در همان رسانه‌ای که خسارت از آن وارد شده) و ضمانت اجرای آن در قانون تصریح شود؛ رابعاً، شیوه‌های مشخص اعاده حیثیت شامل اعلان بی‌گناهی در

رسانه ملی، ارسال نامه تکذیب به مراجع مرتبط با شغل و جایگاه اجتماعی زیان‌دیده، درج رأی در جراید کثیرالانتشار و برقراری حق پاسخ برای زیان‌دیده، در قالب مواد قانونی الزامی شود.

۲-۳- در محور قضایی اجرایی، مهم‌ترین راهکار عملیاتی، تدوین «آیین‌نامه ارزیابی و جبران خسارت معنوی» توسط کارگروه مشترک قوه قضاییه و سازمان نظام روان‌شناسی و مشاوره است. این آیین‌نامه باید مشتمل بر سه بخش اصلی باشد: نخست، جدول شاخص‌های کیفی آسیب شامل عواملی نظیر مدت زمان تحمل رنج و تأثر روحی، جایگاه علمی و اجتماعی زیان‌دیده، شدت لطمه وارده، میزان بازنشر و تأثیرگذاری رسانه‌ای عمل زیان‌بار و درجه تقصیر و انگیزه زیان‌زننده که امتیازدهی به هر یک، چارچوبی کمی برای هدایت اختیار قاضی و جلوگیری از صدور آرای متعارض فراهم آورد؛ دوم، فرایند ترمیمی پیش از حکم به جبران مالی به‌گونه‌ای که دادگاه مکلف شود پیش از تعیین مبلغ ریالی، امکان الزام خوانده به عذرخواهی رسمی و درج حکم در جراید را بررسی و در صورت اقتضا، آن را به‌عنوان بخشی از ادای دین به زیان‌دیده در حکم صادره بگنجانند؛ سوم، نمودار فرایند میانجی‌گری تخصصی با حضور کارشناسان روان‌شناسی حقوقی که به سنجش واقعی رضایت باطنی زیان‌دیده و ارزیابی میزان التیام حاصل‌شده از روش‌های غیرمالی بپردازد و نتیجه را برای اتخاذ تصمیم نهایی به دادگاه گزارش کند.

۳-۳- در محور نهادی، طراحی و راه‌اندازی «صندوق تأمین خسارت‌های معنوی» ذیل معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه، به‌عنوان نهاد مکمل نظام جبران خسارت، ضروری است. این صندوق که از محل درصدی از محکوم‌به‌های کیفری، جرائم نقدی و عواید حاصل از مصادره اموال تأمین مالی می‌شود، در موارد اعسار محکوم‌علیه یا عدم امکان جبران کامل از سوی عامل زیان، با پرداخت مبالغی به زیان‌دیده، عدالت جبرانی را تضمین می‌کند. هم‌زمان، صندوق می‌تواند هزینه خدمات روان‌درمانی و مشاوره زیان‌دیدگان را نیز تأمین نماید تا بعد روان‌شناختی ترمیم نیز پوشش داده شود.

فهرست منابع

الف. فارسی

- * انصاری، مسعود و طاهری، محمدعلی (۱۳۸۴)، مجموعه دانشنامه حقوق (دانشنامه حقوق خصوصی)، جلد دوم، تهران: محراب فکر.
- * بادی، حسن (۱۳۹۸)، مسئولیت مدنی در حقوق فرانسه (با نگاهی تطبیقی به حقوق ایران)، تهران: میزان.
- * بهره‌مند بگ‌نظر، حمید و عامری ثانی، امیرکیا و فرهنگ، آذر و حاجی‌زاده، امیرحسین (۱۴۰۲)، «سیاستگذاری حقوقی و پیشگیری از تشتت آراء: کاهش دامنه تفسیرپذیری قوانین از طریق یادداشت توضیحی و آزمایشگاه قضایی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۷، شماره ۱۲۴.
- * داودی، حسین و هادی، مهدی و پیردیر، رحیم (۱۴۰۳)، «راهکارهای اعمال اصل استماع دعوا»، مجله حقوقی دادگستری. دوره ۸۹، شماره ۱۳۱.
- * دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغت‌نامه، جلدهای دوم و سوم و ششم، تهران: دانشگاه تهران.
- * سخنور، محمد (۱۳۹۸)، مسئولیت مدنی. تهران: جنگل.
- * سلطانی‌نژاد، هدایت‌الله (۱۳۷۹)، جبران خسارت معنوی در حقوق ایران، تهران: میزان.
- * عمید، حسن (۱۳۷۴)، فرهنگ عمید، جلد دهم، تهران: امیرکبیر.
- * قاسم‌زاده، سید مرتضی (۱۳۹۰)، الزام‌های خارج از قرارداد و مسئولیت مدنی، تهران: دادگستر.
- * قبادیان، علی (۱۴۰۳)، «تحلیل فقهی - حقوقی ضرورت و طرق جبران خسارت معنوی»، گفتمان حقوق اسلامی معاصر، دوره ۲، شماره ۴.
- * قربانی، ربیع‌الله (۱۴۰۵)، مطالعه تطبیقی شیوه‌های جبران خسارت معنوی در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل، رساله دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد لرستان.
- * کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷)، الزام‌های خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، تهران: دانشگاه تهران.

* کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۱)، **وقایع حقوقی مسئولیت مدنی**، تهران: گنج دانش.
 * میرزا آقازاده، زیبا و ایمان‌پور، اکبر (۱۴۰۰)، «**خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در نظام حقوقی ایران و مصر**»، پژوهش‌نامه حقوق خصوصی احرار، دوره ۲، شماره ۴.

* میرزا آقازاده، زیبا و ایمان‌پور، اکبر (۱۴۰۰)، «**خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در نظام حقوقی ایران و مصر**»، پژوهش‌نامه حقوق خصوصی احرار، دوره ۲، شماره ۴.

* میرزایی، جمشید و تیرافکن، بهنام (۱۴۰۰)، «**واکاوی معیار و میزان جبران خسارت معنوی**»، پژوهش و مطالعات علوم اسلامی. سال سوم، شماره ۳۱.
 * نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین (۱۳۸۹)، **عدالت ترمیمی در جرم‌شناسی و عدالت کیفری (مجموعه مقالات)**، تهران: سمت.

* نقیبی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۴)، «**جبران مالی خسارت معنوی در نظریه‌های حقوقی**»، رهنمون، شماره ۹ و ۱۰.

* نقیبی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۶)، «**نظریه جبران مالی خسارت معنوی در حقوق اسلامی**»، مطالعات اسلامی، شماره ۷۷ (ویژه فقه و حقوق اسلامی).

* نیک‌فرجام، زهره (۱۳۹۲)، «**جبران خسارت معنوی در فقه و حقوق**»، مجله مبانی فقهی حقوق اسلامی، سال ششم، شماره ۱۱.

ب. منابع انگلیسی

* Martin, Elizabeth (2011). **Oxford Dictionary of Law**. Oxford: Oxford University Press.

* Muller, P., & Wagner, G. (2022). **Compensation for non-material harm in German tort law: Principles and recent developments**. In K. Oliphant & B. C. Steininger (Eds.), *European tort law yearbook 2021* (pp. 1–25). De Gruyter.

* Murphy, John & Witting, Christian (2012). **Street on Torts**. Oxford: Oxford University Press.

* Saux, E. I. (2021). **La cuantificación del daño moral en el Código Civil y Comercial argentino: Pautas para su deter-**

minación judicial. Revista de Derecho Privado y Comunitario, 2021(1), 145–178

* Yan, K. & Liu, S. (2023). **Study on Possibility of Compensation of Moral Damages for Breach of Contract.** SHS Web of Conferences.

Contents

The Status of Professional Ethics for Judges in Modern Professionalism Discourse	E
Rahim Nobahar\ Seyed Ali Kazemi	
Rethinking the Determination of Causation in light of Judges' Cognitive Biases	F
Pooyan Nikkhooy Mardmalek\ Abbas Mirshekari	
Typology and Hermeneutics of "Legal Reasoning" with a Conceptual Analysis within the Framework of Philosophy of Law.....	G
Amin Ghasempour\ Nazanin Zahra Safaei	
Improper Defendant in Civil Procedure (with an Emphasis on Judicial Proceedings)	H
Goudarz Eftekhari Jahromi\ Ehsan Bahramy	
A Comparative Study of the Criteria for Identifying Ineffective Statements in Preliminary Negotiations Based on Judicial Practice	I
Artin Jahanshahi\ Habib Talebahmadi	
Protection of the holders of related rights (neighbouring rights) in Iranian Law: mirage or reality?!	J
Pejman Mohamadi\ Hadi Tahmasebzadeh\ Mohamadjavah Mohamadkarimi	
The foundation and effects of differentiate between receipt and delivery in Iranian Law	K
Seyyed Hasan Hoseini Moghaddam\ Sina Ghasem Zadeh	
Mediation as Problem Solving in Divorce Litigation	L
Zahra Rezapour\ Mohammad Farajiha	
Legal Status of the Marriage of a Virgin Girl without the Consent of Her Natural Guardian in Iranian Law and Imamiyeh Jurisprudence	M
Javad Niknejad\ Naser Faraghi	
The Origin of Contractual Obligation Based on Natural Justice	N
Morteza Torabi	
The Authority and Validity of Polygraphy on the Scale of Jurisprudential Evaluation	O
Ali Mohammadian	
Derivative Criminal Liability: A Perspective for Combating Organized Crime	P
Fardin Shaghghi\ Bagher Shamloo\ Nasrin Mahra	
Application of the Electronic Surveillance on the juveniles; Consequences, Challenges, Solutions	Q
Mohammad yekrangi\ Fatemeh asaadi\ Mahyar eslahi	
Anchor-babies discourse in citizenship debates under Iranian and U.S. laws	R
Saeed Haghani	
From Individual Complaints to Structured Proceedings: Reexamining the Institutional Competence of the Administrative Court of Justice in Monitoring Public Rights	S
Abdolsaeed Shojaei	
Legal Challenges of Electronic Contracts in International Trade	T
Mohammad Taati Sarshkeh	

The Judiciary's

Law Journal

Scientific Research Quarterly Journal of the Judiciary

- **Director-in-Charge:** Alireza Amini
- **Editor-in-Chief:** Mohammad Hasan Sadeghi Moghadam
- **Director-in-Chief:** Leilasadat asadi
- **English Text Editor:** Marzieh Aghamirsalim
- **Technical Editor:** Somayeh Safaei
- **Designer and layout:** Maryam Heidari
- **Address:** Tehran\ Shahid Chamran Highway\
Yadegar Imam Highway\ After Evin
Darkeh exit\ Judiciary Research
Institute
- **Postal Code:** 1983846514
- **Telex:** 021-22091869
- **Web Site:** www.jlj.ir
- **Email:** law:journal1316@gmail.com